

موانع کارآفرینی رشته‌های کشاورزی در آموزش دانشگاهی

* سولماز دری‌سده **امیر مظفر امینی سدهی ***سودابه سرایی
* کارشناسی‌ارشد، توسعه روستایی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه صنعتی اصفهان
** دانشیار، گروه توسعه روستایی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه صنعتی اصفهان
*** دکترای جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه صنعتی اصفهان

saraee@sepahan.iut.ac.ir

aamini@cc.iut.ac.ir

soulmazdorri@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۷/۰۶

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۰/۱۳

چکیده

هدف این پژوهش که یک تحقیق توصیفی با رویکرد کیفی است، شناسایی موانع کارآفرینی رشته‌های کشاورزی در آموزش دانشگاهی استان اصفهان می‌باشد. جامعه آماری کارآفرینان دانش‌آموخته از رشته‌های مختلف کشاورزی می‌باشند که برابر با ۴۰ نفر برآورد گردید و کل اعضا، مورد بررسی قرار گرفتند. داده‌های لازم از طریق مصاحبه‌ی نیمه‌ساختاریافته اکتشافی محقق ساخته گردآوری شد. با استفاده از راهبرد تحلیل محتوا ۲۶ مقوله استخراج گردید. مقوله‌ها در قالب پرسشنامه در اختیار جامعه آماری قرار گرفتند و درجه اهمیت آنها بر اساس طیف لیکرت پرسیده شد. به‌منظور تلخیص متغیرها از تکنیک تحلیل‌عاملی اکتشافی با نرم‌افزار SPSS نسخه ۱۹ استفاده شد. مقدار KMO، ۰/۸۲۹ و مقدار آزمون بارتلت ۳۳۲۸/۷۶۳ به‌دست آمد که در سطح ۹۹ درصد معنی‌دار بود. نتایج تحلیل‌عاملی نشان داد، تبیین کل واریانس توسط ۵ عامل استخراج شده از گویه‌های مورد بررسی، ۶۹/۲۲۱ درصد است. در این پژوهش، موانع انگیزشی و نگرشی، موانع ساختاری، موانع آموزشی، موانع اقتصادی و محیطی و موانع شخصیتی به ترتیب با تبیین ۱۷/۱۱۰ درصد، ۱۷/۰۶۶ درصد، ۱۴/۳۶۲ درصد، ۱۱/۴۶۵ درصد و ۹/۲۱۸ درصد از واریانس کل، به‌عنوان مهمترین موانع کارآفرینی کشاورزی در آموزش دانشگاهی شناسایی شدند.

واژه‌های کلیدی: آموزش دانشگاهی، موانع کارآفرینی، آموزش عالی، کشاورزی.

۱- مقدمه

شکل‌گیری زمینه‌های تحقیقاتی (علمی و کاربردی) آموزش کارآفرینی در آموزش عالی به اوایل دهه ۱۹۷۰ میلادی باز می‌گردد. در آن دوره، معدودی از دانشگاه‌های جهان، به آموزش مباحث کارآفرینی همت گماردند. در بررسی روند گسترش آموزش‌های کارآفرینی، نشانه‌هایی از رشد شایان توجه آموزش‌های کارآفرینی قابل مشاهده است. با وجود رشد فزاینده آموزش‌های کارآفرینی در دانشگاه‌های سراسر جهان، همچنان این پرسش ذهن بسیاری از پژوهشگران را به‌خود مشغول کرد که آیا کارآفرینی قابل آموزش است (کارلسون و موبرگ، ۲۰۱۳). در پاسخ عنوان کردند آموزش‌های کارآفرینانه به‌طور مستقیم سبب کارآفرینی

در دهه‌های گذشته کارآفرینی تبدیل به یک موضوع مهم اقتصادی - اجتماعی و تحقیقاتی در جهان شده است. بنابر نتایج پژوهش‌های انجام شده، کارآفرینی یک رفتار ارادی برنامه‌ریزی شده است که می‌تواند کارایی اقتصادی را افزایش دهد، نوآوری را به بازار آورد، مشاغل جدید ایجاد کند و سطوح اشتغال را بهبود بخشد. امروزه، از الگوی "اقتصاد کارآفرینی" صحبت می‌شود که در آن، دانشگاه‌ها و دیگر موسسه‌های آموزش عالی، نقش ویژه‌ای بر عهده دارند (سانچز، ۲۰۱۱)

² Karlsson & Moberg

¹ Sanchez

شود. طرح توسعه کارآفرینی در دانشگاه‌های کشور در برنامه سوم توسعه با نظر سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی و وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، در ۱۲ دانشگاه آغاز شد و در اواخر سال ۱۳۷۹، مسئولیت پی‌گیری اجرا و امور ستادی آن از سوی وزارت علوم تحقیقات و فناوری به سازمان سنجش آموزش کشور واگذار شد.

با توجه به این که ایران با داشتن جمعیت مستعد و منابع طبیعی فراوان، تولید ملی در سطح کمی بوده و جمعیت تحصیل کرده از اشتغال مولد چندانی برخوردار نیست، بر همین اساس اولویت ایجاد کار در دستور کار نهادها و سازمان‌ها قرار گرفته است. ضعف دستگاه‌های سیاست‌گذار در شناخت امر کارآفرینی، نبود تجارب قبلی در کشور برای توسعه کارآفرینی و حمایت و پشتیبانی از کارآفرینان، یک مانع اصلی و اولیه محسوب می‌شود

[۱۱] با توجه به اهمیت و نقش کارآفرینی و با توجه به مشکلات جامعه، ترویج و اشاعه کارآفرینی، بسترسازی برای فرهنگ حامی کارآفرینی و تربیت کارآفرینان برای تمامی جوامع به‌ویژه جوامع در حال توسعه مثل کشورمان ضرورت دارد که این امر، یکی از وظایف و چشم‌اندازهای آموزش عالی است.

لذا هدف اصلی از انجام این پژوهش شناسایی موانع کارآفرینی در آموزش دانشگاهی از دیدگاه فارغ‌التحصیلان و کارآفرینان رشته‌های کشاورزی در استان اصفهان است. امید است که با شناسایی مشکلات و موانع بتوان گامی در جهت رفع آنان و ایجاد بستر مناسب‌تری برای آموزش کارآفرینی در دانشگاه برداشت.

۲- مروری بر پیشینه‌ی تحقیق

تحقیقات زیادی در خصوص شناسایی و بررسی موانع آموزش کارآفرینی در دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی انجام شده است. در همین راستا، تحقیقی به‌منظور شناسایی موانع آموزش کارآفرینی و راه‌اندازی کسب‌وکار در دو کشور آمریکا و انگلیس انجام شده است. نتایج این تحقیق نشان داد که تفاوت‌های فرهنگی بین دو محیط دانشگاه و کسب‌وکار و همچنین نبود سرمایه‌گذاری کافی به‌عنوان مهمترین موانع می‌باشند (دکستر و همکاران، ۲۰۰۷، سوختانلو و همکاران، ۲۰۰۹). اما (کتر، ۲۰۰۳) بزرگترین

نمی‌شود و پدیده کارآفرینی پدیده‌ای چندساختی و وابسته به عامل‌های چندی است. در واقع آموزش کارآفرینی شرط لازم و نه کافی برای کارآفرینی است. آموزش‌های کارآفرینی در راستای خلق تمایل و مطلوبیت درک‌شده فعالیت‌های کارآفرینی دانشجویان بسیار مهم است، لیکن سازوکارهای اثرگذاری آنان چندان مشخص نیست (هاتاب، ۲۰۱۴). دانشگاه‌ها الزام دارند به آموزش کارآفرینی ببینند، چون نسل جوان نیاز دارد بداند چطور در برابر محیط‌های ناامن و پیچیده و قوانین و مقررات متغیر در بازار کار، به‌طور انعطاف‌پذیر عمل کرده و بتوانند به‌صورت کارآفرین در جامعه آینده فعالیت کنند (آسمن، ۱۹۹۸).

سالانه تعداد زیادی از جوانان وارد دانشگاه‌ها می‌شوند که در فاصله زمانی کوتاهی دانش‌آموخته شده و به بازار کار روی می‌آورند. طی بیست سال گذشته میزان دانش‌آموختگان دوره‌های آموزش عالی در ایران به پنج برابر افزایش یافته است. این وضعیت در میان رشته‌های کشاورزی شدیدتر نیز هست [۲۱].

در رشته کشاورزی، سال ۱۳۸۱ به نسبت بیش از ۹ برابر در سال ۱۳۵۵ به جذب دانشجو اقدام شده است [۱۳] و بر اساس آخرین آمار گزارش شده رشته‌های کشاورزی بیشترین تعداد دانش‌آموختگان بیکار را به خود اختصاص داده است و ۲۵ درصد بیش از سایر رشته‌ها دانش‌آموخته بیکار دارد. در حال حاضر حدود ۳/۵ تا ۴/۲ میلیون نفر در ایران در بخش کشاورزی شاغل‌اند و در این بین فقط به میزان یک درصد از این افراد تحصیلات دانشگاهی دارند [۱۶]. بر اساس آمار، جمعیت شهری و روستایی شاغل در بخش کشاورزی از سال ۱۳۷۶ تا ۱۳۹۴ در حال نزول است. این در حالی است که بخش صنعت و خدمات در همین دوره زمانی رشد داشته‌اند [۱۵] که بیانگر کاهش نیروی انسانی در بخش کشاورزی است.

اجرای برنامه سوم توسعه، توجه چندانی به آن نشده بود. حتی در محافل علمی و دانشگاهی نیز، به‌جز موارد بسیار کم‌شماری، پژوهشی در این زمینه صورت نگرفته بود. مشکل بیکاری، و پیش‌بینی حادث‌تر شدن آن در دهه ۱۳۸۰، سبب شد تا در تدوین برنامه سوم توسعه، موضوع توسعه کارآفرینی مورد توجه قرار گیرد و به اختصار "کاراد" نامیده

⁶ Sookhtanlo et al

⁷ Katz

³ Hattab

⁴ Ussman

⁵ Decter et al

به‌عنوان عوامل زیربنایی و مهمترین موانع کارآفرینی در دانشکده‌های کشاورزی شناسایی نمودند.

[۲] طی پژوهشی تاثیر عوامل فردی و محیطی بر رفتار کارآفرینانه دانشجویان دانشگاه کردستان را بررسی کردند. آنها نتیجه گرفتند که عوامل فردی رابطه معنی‌داری با ویژگی‌های کارآفرینانه دارد، به‌طوری‌که دانشجویان پسر و آنهایی که وضعیت تحصیلی مناسبی دارند، حس توفیق‌طلبی، استقلال‌طلبی و خلاقیت در آنها بیشتر است. [۱۷] در تحقیقی به بررسی موانع توسعه کارآفرینی در دانشگاه پیام نور خراسان رضوی پرداخت و به این نتیجه رسید که موانع ذهنی بیشترین تاثیر و دلسرد کردن خود توسط دیگران کمترین تاثیر را بر توسعه نیافتن کارآفرینی دارد.

[۵] عوامل محیطی بازدارنده دانشجویان و دانش‌آموختگان جوان ایرانی در تاسیس بنگاه کسب‌وکار را از مولفه‌های کمبود آموزش‌ها و مهارت‌های کارآفرینی، تامین نشدن منابع مالی، نبود نگرش‌های اجتماعی و فرهنگی مثبت به کارآفرینی، نبود دسترسی به دانش و فناوری، ضعف سیاست‌ها و برنامه‌های حمایتی دولتی، باز نبودن بازار و قوانین و مقررات بیان کرده‌اند. [۱۹] دریافتند که محدودیت‌های قانونی، مداخلات سیاسی، افق زمانی کوتاه‌مدت، فاصله قدرت، پرهیز از بی‌اطمینانی، تقدیرگرایی و فردگرایی، مانع توسعه کارآفرینی است. [۱۸] در پژوهشی موانع توسعه کارآفرینی در دانشگاه پیام نور جنوب فارس را از نظر دانشجویان بررسی نمود. یافته‌های پژوهش نشان داد که از نظر دانشجویان به ترتیب موانع رفتاری، موانع محیطی و موانع ساختاری بیشترین نقش را در توسعه نیافتن کارآفرینی در دانشگاه پیام نور دارند.

تحقیق دیگری توسط [۸] به‌منظور بررسی توانمندی‌های کارآفرینانه‌ی دانشجویان مشارکت‌کننده در دوره‌های کارآفرینی مراکز آموزش علمی-کاربردی کشاورزی در استان فارس انجام شد، ایشان در پژوهش خود عمده‌ترین موانع در آموزش کارآفرینی را ارائه نشدن آموزش‌های عملی و کاربردی، در دسترس نبودن منابع آموزشی به‌میزان کافی، عدم تعامل و ارتباط بین مراکز آموزشی و جامعه، ضعف در شناخت قوانین مالی و مدیریتی، ضعف برنامه‌ریزی آموزشی و نبود خدمات مشاوره‌ای و حمایتی برمی‌شمارد. [۲۱] به بررسی ابعاد مختلف خوداشتغالی و موانع آن در میان دانشجویان دختر دانشکده کشاورزی در دانشگاه زنجان

مانع جهت آموزش کارآفرینی در سطح آموزش عالی را کمبود مدرسین ماهر و شایسته در زمینه کارآفرینی می‌داند.

[۱۸ و ۶] در تحقیق‌های خود، ارائه شدن دروس به‌صورت نظری و ناهماهنگی بین نیاز بازار کار و مراکز آموزشی را از جمله موانع مهم اثربخشی دوره‌های آموزش کارآفرینی می‌دانند. پژوهشی با عنوان بررسی قابلیت‌های کارآفرینی دانشجویان دانشگاه اصفهان توسط بدری (۱۳۸۵) انجام شد. نتایج نشان داد بین قابلیت کارآفرینی در زمینه استقلال‌طلبی، کنترل درونی، انگیزه پیشرفت و خلاقیت رابطه معناداری وجود دارد و نمره‌های دانشجویان بالاتر از حد میانگین بود، اما در زمینه خطرپذیری رابطه معنادار نبوده و نمره‌های مربوط به آن در حد میانگین بوده است. [۳] در تحقیقی دریافت که بین نگرش کارآفرینانه دانشجویان و عوامل درون دانشگاهی (شیوه‌های مدیریت، ویژگی‌های مدرسان، ویژگی‌های نظام اداری، محتوای درسی، امکانات و عملکرد پرسنل) رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. یافته‌ها نشان داد عملکرد کارکنان، ویژگی‌های نظام اداری و شیوه‌های مدیریت مهمترین موانع نگرش کارآفرینانه هستند.

[۱۸] به بررسی موانع توسعه کارآفرینی در دانشگاه شاهد از نظر اعضای هیئت‌علمی این دانشگاه پرداختند. آنها به این نتیجه رسیدند که اولاً موانع درون‌زا بیشترین نقش بازدارندگی را در توسعه کارآفرینی در دانشگاه شاهد دارد. ثانیاً نقش مدیریت ارشد مهم‌ترین مانع درون‌زای کارآفرینی در دانشگاه بوده و با توجه به میانگین رتبه‌های محاسبه شده، نقش عوامل علمی و تحقیقاتی، مهمترین مانع برون‌زای کارآفرینی و در نهایت نقش ضریب کوشش نیز مانع کارآفرینی در دانشگاه است. [۱۲] به طراحی و تبیین الگوی عوامل موثر بر کارآفرینی دانشگاهی در دانشگاه پیام نور پرداخته و مدل مفهومی را در این زمینه تدوین کردند. [۱۱] وضعیت آموزش کارآفرینی در آموزش عالی ایران را تحلیل نموده و به این نتیجه رسیدند که هدف‌ها، محتوا، راهبردهای یادگیری و یاددهی، شیوه‌های مدیریت و نظارت و ارزشیابی آموزش کارآفرینی باید بیش از سطح متوسط در آموزش کارآفرینی مد نظر قرار گیرد. [۹] در پژوهشی موانع کارآفرینی در دانشکده‌های کشاورزی ایران را از دیدگاه دانشجویان تحلیل نمودند. آنان پنج مانع آموزشی، فردی-شخصیتی، حمایتی-قانونی، تسهیلاتی و ارتباطی را

- از نظر شما آیا درس‌های دانشگاهی کمکی به خلاقیت دانشجو می‌کند؟

- در دانشگاه تا چه حد محیط پرورش زمینه‌های روان‌شناختی دانشجویان فراهم است؟

- نظر شما در خصوص اهمیت عوامل و شرایط اقتصادی برای یک کارآفرین چیست؟

- دانشگاه چه نقشی در کارآفرین شدن شما داشته است؟

- به نظر شما درس‌های ارائه شده در رشته تحصیلی شما در دانشگاه چه میزان در توانمند کردن دانشجویان برای کارآفرینی موثر بوده است؟

- در راه‌اندازی کسب‌وکار خود با چه چالش‌هایی مواجه بودید؟

روش انجام مصاحبه به این صورت بود که ابتدا زمان هر مصاحبه، با توجه به راحتی مصاحبه‌شوندگان و اطمینان از عدم ایجاد اختلال و مزاحمت کمتر در برنامه کاری آنان برنامه‌ریزی شد. هر جلسه مصاحبه رو در رو و یا تلفنی حدود ۱ تا ۲ ساعت زمان برد. گفتگوهای مفیدی در حین مصاحبه صورت می‌گرفت که منجر به کشف اطلاعاتی می‌گردید که در سوال‌ها پیش‌بینی نشده بود. در حین مصاحبه حجم زیادی رونوشت تحت‌اللفظی و صداهای ضبط شده بدست آمد. برای آنالیز داده‌ها از روش تحلیل محتوا استفاده شد زیرا مطالعه میدانی کیفی بیشتر دارای طبیعت اکتشافی است. جزئیات انجام تحلیل محتوا در نه گام در شکل ۱ نشان داده شده‌است. این فرایند شامل تجزیه و تحلیل هر یک از متون مصاحبه‌هاست. تحلیل به‌دلیل ماهیت ساده زبان استفاده شده توسط شرکت‌کنندگان در مصاحبه به‌صورت دستی انجام شد. محققان با دقت تمام معنی تک‌تک کلمات و جملاتی را که توسط شرکت‌کنندگان بیان شده بود تفسیر نمودند. سپس ترکیبی از روش‌های قیاسی و استقرایی برای دسته‌بندی عوامل و متغیرها استفاده شد.

پرداختند. نتایج نشان داد دانشجویان تمایل بیشتری به اشتغال در بخش خدمات‌رسانی کشاورزی داشتند و مهم‌ترین ملزومات خوداشتغالی از نظر آن‌ها به‌ترتیب سرمایه مالی، برخورداری از آموزش تخصصی جهت راه‌اندازی کسب‌وکار و تجربه‌های کاری در زمینه مربوطه بیان شد. نتایج تحلیل عاملی نشان داد که هفت عامل حمایتی، قانونی و موانع جنسیتی، خطرپذیری کشاورزی و ضعف مهارت‌های ارتباطی، ضعف مادی و دانشی، نگرشی و امنیتی، گرایش به راحت‌طلبی و عدم ریسک‌پذیری در اشتغال، ضعف مهارت مدیریتی و فنی و کمبود تسهیلات ۷۴ درصد از کل واریانس را تبیین کنند. [۲۰] تاثیر ویژگی‌های کارآفرینی بر نیت کارآفرینانه در دانشگاه رامین خوزستان را بررسی نمودند و به این نتیجه رسیدند که بین دانش‌آموختگان کارآفرین و بدون شغل در متغیرهای عزت نفس و خودکارآمدی تفاوت معنادار وجود دارد.

۳- روش‌شناسی

با در نظر گرفتن هدف این پژوهش که بررسی موانع کارآفرینی در آموزش دانشگاهی است این تحقیق از نوع توصیفی بوده و بر اساس رویکرد کلان، کیفی است که در آن، از راهبرد تحلیل محتوا برای تحلیل داده‌های متنی استفاده می‌شود. این پژوهش در استان اصفهان انجام شد و جامعه آماری آن شامل کارآفرینان دانش‌آموخته از رشته‌های مختلف کشاورزی می‌باشند. البته منظور آن دسته از کارآفرینانی هستند که از زمان معرفی و شروع به کارآفرینی تا مرحله رشد کسب و کارشان حداقل ۳ سال گذشته باشد، چرا که زمان متوسط برای راه‌اندازی و رشد یک کسب و کار ۳ سال است [۴].

با بررسی مراکزی چون سازمان نظام مهندسی کشاورزی استان اصفهان، سازمان جهاد کشاورزی استان و شهرک علمی تحقیقاتی اصفهان، جامعه آماری برابر با ۴۰ نفر برآورد گردید که به‌دلیل محدود بودن حجم جامعه، کل اعضا مورد بررسی قرار گرفتند و از نمونه‌گیری استفاده نشد. داده‌های مورد نیاز از طریق بررسی پیشینه تحقیق و اسناد و مدارک و همچنین مصاحبه‌ی نیمه‌ساختاریافته اکتشافی محقق ساخته گردآوری شد. سوالات مصاحبه در راستای دستیابی به اهداف تحقیق و در زمینه‌های زیر متمرکز شده بود:

- نظر کلی شما در مورد تاثیر دانشگاه در کارآفرینی شما چیست؟

عوامل و متغیرهای بدست آمده از مصاحبه، اصلاح و بروز شدند (گام ۸). در نهایت جدول عامل‌ها و متغیرهای هر مصاحبه ایجاد گردید (گام ۹).

پس از استخراج مقوله‌ها، آنها را در قالب یک پرسشنامه در اختیار جامعه آماری قرار داده و درجه اهمیت آنها بر اساس طیف لیکرت پرسیده شد. سپس به منظور تلخیص متغیرها از تکنیک تحلیل عاملی اکتشافی با کمک نرم‌افزار SPSS نسخه ۱۹ استفاده شد. تحلیل عاملی از جمله روش‌های چندمتغیره است که برای پی بردن به ابعاد پنهان یک پدیده یا خلاصه کردن تعداد زیادی از متغیرها در تعداد محدودی از عامل‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرد. این روش به بررسی همبستگی درونی تعداد زیادی از متغیرها می‌پردازد و در نهایت آنها را در قالب عامل‌های محدودی تبیین می‌کند. به منظور تشخیص عامل‌هایی که احتمالاً ابعاد پنهان متغیرهای یاد شده هستند و همچنین تعیین ساختار ساده آن، روش چرخش واریماکس مورد استفاده قرار گرفت [۹]. مقدار Suppress absolute values در این تحلیل عاملی ۰/۵ در نظر گرفته شده است.

۴- یافته‌های پژوهش

در ابتدا اطلاعات دموگرافیک شرکت‌کنندگان مورد ارزیابی قرار گرفت. تعداد ۴۰ کارآفرین استان اصفهان دانش آموخته از رشته‌های مختلف کشاورزی در این مطالعه شرکت داشتند. این افراد با میل و علاقه در مصاحبه شرکت کردند و لازم به ذکر است که آنان بدلیل تجارب کاری خود و به‌ویژه این‌که دارای تحصیلات دانشگاهی بودند، از مشکلات و چالش‌های مورد نظر کاملاً آگاهی داشتند. جدول ۱ اطلاعات دقیق‌تری از مشخصات دموگرافیک پاسخگویان ارائه می‌دهد.

شکل ۱. فرایند تحلیل محتوا [۱۰]

در ابتدا متن همه مصاحبه‌ها به صورت دستی و با دقت تجزیه و تحلیل شد (گام ۱). یک فرایند استقرایی در تحلیل متن به کار گرفته شد، که در آن هر کلمه و جمله برای کشف الگوها یا زمینه‌های کلیدی بررسی گردید (گام ۲). در این مرحله کلمات و عبارات کلیدی برای استفاده آتی استخراج شدند (گام ۳). برجسب و گروه‌های هر یک از کلمات یا عبارات کلیدی مشخص گردید (گام ۴). عوامل سطح بالا و متغیرهای مربوطه شناسایی شدند (گام ۵) و پس از آن رابطه بین عامل‌های هر متن شناسایی گردیدند (گام ۶). یک فرایند قیاسی در اینجا انجام شد که در آن مؤلفه‌های شناسایی شده با عواملی که قبلاً در ادبیات موضوع کشف شده بودند تطبیق داده شد (گام ۷). این عامل‌ها مورد بازبینی قرار گرفته و بدون تغییر جدی در

۵- مضامین و مقوله‌های موانع کارآفرینی در آموزش

دانشگاهی

از طریق تحلیل محتوا مقوله‌های مختلف محدودیت‌های موجود در آموزش‌های دانشگاهی در حیطه کارآفرینی شناسایی شدند که در جدول ۲ نشان داده شده است. شرکت‌کنندگان مختلف متغیرهای مشابه یا متفاوتی را در طول جلسات مصاحبه ذکر کردند. چنانچه ملاحظه می‌شود دو عامل "افزایش تعداد و ظرفیت دانشکده‌های کشاورزی" و "عدم حمایت ویژه دولت از دانش‌آموختگان" توسط کل جامعه آماری به عنوان موانع کارآفرینی در رشته کشاورزی مطرح شده‌اند. در مجموع هشت عامل توسط بیش از ۹۰ درصد از جامعه آماری مورد توجه بوده‌اند. همچنین چهار عامل مدرک‌گرایی، عدم ریسک‌پذیری، عدم کنترل درونی و عدم توفیق‌طلبی توسط کمتر از ۵۰ درصد جامعه آماری مورد توجه قرار داشته‌اند.

جدول ۲. موانع شناسایی شده در آموزش دانشگاهی کارآفرینی

ردیف	متغیر	فراوانی	درصد
۱	افزایش تعداد و ظرفیت دانشکده- های کشاورزی و افت کیفیت علمی	۴۰	۱۰۰
۲	عدم حمایت ویژه دولت از دانش- آموختگان رشته کشاورزی	۴۰	۱۰۰
۳	خطرپذیری بالای فعالیت‌های تولیدی	۳۸	۹۵
۴	عدم توجه به روش‌های مبتنی بر خلاقیت و حل مسئله	۳۸	۹۵
۵	سنتی بودن بخش کشاورزی و عدم توجه به دانش روز کشاورزی	۳۷	۹۲/۵
۶	روش‌های آموزش سنتی	۳۷	۹۲/۵
۷	عدم ارتباط دانشکده‌های کشاورزی با بخش اجرایی کشاورزی	۳۷	۹۲/۵
۸	عدم تطابق محتوای آموزشی با نیازهای بازار کار	۳۶	۹۰
۹	فقدان امنیت شغلی در خوداشتغالی در بخش کشاورزی	۳۵	۸۷/۵
۱۰	نبود سرمایه اولیه	۳۵	۸۷/۵
۱۱	درآمد پایین مشاغل کشاورزی	۳۴	۸۵
۱۲	پایین بودن سودآوری کسب و کار جدید در سال‌های اول	۳۴	۸۵
۱۳	بالا بودن بهره‌وام‌های دریافتی	۳۲	۸۰

جدول ۱. مشخصات دموگرافیک پاسخگویان

ویژگی	گروه‌ها	فراوانی	درصد
جنسیت	زن	۳	۷/۵
	مرد	۳۷	۹۲/۵
سن	۲۹-۳۱ سال	۵	۱۲/۵
	۳۲-۳۴ سال	۱۰	۲۵
	۳۵-۳۷ سال	۹	۲۲/۵
	۳۸-۴۰ سال	۹	۲۲/۵
	۴۱ سال به بالا	۷	۱۷/۵
وضعیت تاهل	مجرد	۲	۵
	متاهل	۳۸	۹۵
دانشگاه محل تحصیل	دانشگاه دولتی	۱۹	۴۷/۵
	دانشگاه آزاد	۲۱	۵۲/۵
رشته تحصیلی	علوم باغبانی	۶	۱۵
	بیوتکنولوژی	۳	۷/۵
	علوم و صنایع غذایی	۳	۷/۵
رشته تحصیلی	علوم خاک	۳	۷/۵
	زراعت و اصلاح نباتات	۱۰	۲۵
علوم دامی محیط زیست	علوم دامی	۱۱	۲۷/۵
	محیط زیست	۴	۱۰
منابع مالی برای شروع کسب و کار	کمک بلاعوض	۱	۲/۵
	وام	۱۲	۳۰/۰
میزان وابستگی اقتصادی به خانواده	خودآورده	۴	۱۰/۰
	وام و خودآورده	۲۳	۵۷/۵
میزان وابستگی اقتصادی به خانواده	۰-۲۰ درصد	۳۲	۸۰/۰
	۸۱-۱۰۰ درصد	۸	۲۰/۰
اختراع و نوآوری	بله	۱۹	۴۷/۵
	خیر	۲۱	۵۲/۵

مطابق جدول ۱، از ۴۰ نفر کارآفرین مورد بررسی ۴۷/۵ و ۵۲/۲ درصد به ترتیب دانش‌آموخته دانشگاه صنعتی اصفهان و دانشگاه آزاد بودند. بیش‌ترین درصد فراوانی از نظر گرایش تحصیلی برای دانش‌آموختگان علوم دامی با ۲۷/۵ درصد گزارش شد. میانگین سنی آن‌ها ۳۸ سال بود. همچنین از ۴۰ نفر کارآفرین ۳۷ نفر مرد (۹۲/۵٪) و ۳ نفر آن‌ها زن بودند. حدود ۸۰ درصد از جامعه آماری وابستگی اقتصادی خود به خانواده را در آغاز کارآفرینی کمتر از ۲۰ درصد اعلام داشته و ۵۷/۵ درصد از آنان منابع مالی مورد نیاز برای راه‌اندازی کسب و کارشان را از طریق وام و یا خودآورده تامین نموده‌اند.

تحلیل عاملی در جدول ۳ ارائه شده است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود، تبیین کل واریانس توسط ۵ عامل استخراج شده از گویه‌های مورد بررسی، ۶۹/۲۲۱ درصد است.

ملاحظه می‌شود از ۲۶ گویه مورد بررسی، ۴ گویه در عامل اول قرار گرفتند که همگی مربوط به موانع و مشکلاتی بودند که به انگیزه و نگرش دانشجویان مربوط می‌شدند. بنابراین، عامل اول را می‌توان تحت عنوان "موانع انگیزشی و نگرشی" نام نهاد که ۱۷/۱۱۰ درصد از واریانس کل را تبیین کرد. متغیرهای عامل دوم که تحت عنوان "موانع ساختاری" نام‌گذاری شد، ۱۷/۰۶۶ درصد از واریانس کل را تبیین کردند. تمامی متغیرهایی که در این عامل قرار گرفتند مربوط به موانعی هستند که مرتبط با نظام آموزش کشاورزی و همچنین محدودیت‌های بخش کشاورزی در جامعه می‌باشد. پنج متغیر نیز در عامل "موانع آموزشی" قرار گرفتند که همگی به محدودیت‌هایی که دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی کشاورزی با آن مواجه هستند اشاره دارد. این متغیرها ۱۴/۳۶۲ درصد از کل واریانس را تبیین نمودند.

گروه چهارم شامل ۶ متغیر و با تبیین ۱۱/۴۶۵ درصد از واریانس کل، همگی اشاره به موانع و محدودیت‌های حمایتی و قانونی داشتند که تحت عنوان "موانع اقتصادی و محیطی" نامیده شدند. در نهایت نیز ۵ گویه در عامل پنجم قرار گرفتند که مرتبط با ویژگی‌های کارآفرینانه فردی و شخصیتی دانشجویان بود که با تبیین ۹/۲۱۸ درصد از واریانس کل، "موانع شخصیتی" نام گرفتند.

۱۴	توجه کم به آموزش مهارت‌های عملی	۲۹	۷۲/۵
۱۵	نگرش نامناسب به مشاغل کشاورزی (پرستیژ پایین)	۲۹	۷۲/۵
۱۶	کمبود امکانات و تجهیزات برای کسب تجارب عملی	۲۹	۷۲/۵
۱۷	استفاده کم از تکنولوژی‌های آموزشی پیشرفته	۲۹	۷۲/۵
۱۸	عدم پوشش بیمه‌ای مناسب	۲۸	۷۰
۱۹	مالیات‌ها و عوارض بالا در حوزه خوداشتغالی	۲۴	۶۰
۲۰	عدم استقلال طلبی	۲۳	۵۷/۵
۲۱	علاقه کم دانشجویان به رشته و دروس کشاورزی	۲۱	۵۲/۵
۲۲	عدم خلاقیت و ایده‌پردازی	۲۰	۵۰
۲۳	مدرك گرایي و توجه کمتر به یادگیری مهارت‌های عملی	۱۲	۳۰
۲۴	عدم ریسک‌پذیری	۱۰	۲۵
۲۵	عدم کنترل درونی	۹	۲۲/۵
۲۶	عدم توفیق طلبی	۸	۲۰

منبع: یافته‌های تحقیق

جهت تحلیل موانع و مشکلات کارآفرینی رشته کشاورزی در آموزش دانشگاهی و شناخت مضامین اصلی، از تحلیل عاملی استفاده گردید. مقدار KMO، ۰/۸۲۹ و مقدار آزمون بارتلت ۳۳۲۸/۷۶۳ به‌دست آمد که در سطح ۹۹ درصد معنی‌دار بود و حاکی از مناسب بودن همبستگی متغیرهای وارد شده و مناسب بودن داده‌ها برای تحلیل عاملی در حد بسیار خوبی بود. به‌منظور دسته‌بندی متغیرها از معیار مقدار پیشین استفاده گردید و عامل‌هایی مد نظر قرار گرفتند که مقدار ویژه آنها از یک بزرگتر بود. نتایج این

جدول ۳. موانع شناسایی شده در آموزش دانشگاهی کارآفرینی

عامل‌ها	شاخص عمده	متغیرها (گویه‌ها)	بارعاملی	مقدار ویژه	درصد واریانس تبیین شده	درصد واریانس جمععی
۱	موانع انگیزشی و نگرشی	۱. مدرک گرایی و توجه کمتر به یادگیری مهارت‌های عملی	۰/۶۴۱	۳/۷۶۴	۱۷/۱۱۰	۱۷/۱۱۰
		۲. علاقه کم دانشجویان به رشته و دروس کشاورزی	۰/۸۳۸			
		۳. نگرش نامناسب به مشاغل کشاورزی (پرستیژ پایین)	۰/۷۹۷			
		۴. فقدان امنیت شغلی در خوداشتغالی در بخش کشاورزی	۰/۵۵۴			
۲	موانع ساختاری	۵. افزایش تعداد و ظرفیت دانشکده‌های کشاورزی و افت کیفیت علمی	۰/۶۷۰	۳/۷۵۵	۱۷/۰۶۶	۳۴/۱۷۶
		۶. عدم تطابق محتوای آموزشی با نیازهای بازار کار	۰/۷۹۲			
		۷. توجه کم به آموزش مهارت‌های عملی	۰/۸۷۹			
		۸. عدم حمایت ویژه دولت از دانش‌آموختگان رشته کشاورزی	۰/۸۸۱			
		۹. سنتی بودن بخش کشاورزی و عدم توجه به دانش روز کشاورزی	۰/۷۶۰			
		۱۰. خطرپذیری بالای فعالیت‌های تولیدی	۰/۶۰۱			
۳	موانع آموزشی	۱۱. روش‌های آموزش سنتی	۰/۶۴۴	۲/۲۸۰	۱۴/۳۶۲	۴۸/۵۳۸
		۱۲. کمبود امکانات و تجهیزات برای کسب تجارب عملی	۰/۷۵۱			
		۱۳. استفاده کم از تکنولوژی‌های آموزشی پیشرفته	۰/۷۴۴			
		۱۴. عدم توجه به روش‌های مبتنی بر خلاقیت و حل مسئله	۰/۸۱۴			
		۱۵. عدم ارتباط دانشکده‌های کشاورزی با بخش اجرایی کشاورزی	۰/۶۵۸			
۴	موانع اقتصادی و محیطی	۱۶. نبود سرمایه اولیه	۰/۶۳۳	۱/۸۶۲	۱۱/۴۶۵	۶۰/۰۰۳
		۱۷. مالیات‌ها و عوارض بالا در حوزه خوداشتغالی	۰/۷۱۶			
		۱۸. بالا بودن بهره وام‌های دریافتی	۰/۶۸۸			
		۱۹. درآمد پایین مشاغل کشاورزی	۰/۸۴۶			
		۲۰. پایین بودن سودآوری کسب و کار جدید در سال‌های اول	۰/۸۳۷			
		۲۱. عدم پوشش بیمه‌ای مناسب	۰/۶۵۵			
۵	موانع شخصیتی	۲۲. عدم توفیق طلبی	۰/۵۹۹	۱/۵۸۸	۹/۲۱۸	۶۹/۲۲۱
		۲۳. عدم ریسک‌پذیری	۰/۷۳۹			
		۲۴. عدم کنترل درونی	۰/۷۳۰			
		۲۵. عدم استقلال طلبی	۰/۵۵۶			
		۲۶. عدم خلاقیت و ایده پردازی	۰/۸۲۲			

۶- بحث و نتیجه‌گیری

امروزه بحران بیکاری یکی از معضلات اصلی و مهم کشور به-شمار می‌آید. افزایش چشم‌گیر بیکاری در میان گروه‌های تحصیل‌کرده، به‌ویژه دانش‌آموختگان نظام آموزش عالی کشاورزی، این معضل را به یکی از مسائل بحث برانگیز کشور تبدیل کرده است. شواهد آماری نشان می‌دهد که بیکاری در میان دانش‌آموختگان کشاورزی بسیار زیاد است [۲۰]. آمار نرخ بیکاری دانش‌آموختگان نشان‌دهنده مشکلات ساختاری در بازار کار کشور و نامتناسب بودن سامانه برنامه‌ریزی در نظام آموزش عالی با نیازهای بازار کار است. با توجه به این مهم، هدف از انجام این پژوهش شناسایی موانع کارآفرینی رشته‌های کشاورزی در آموزش دانشگاهی از دیدگاه کارآفرینان در استان اصفهان است. نتایج این تحقیق می‌تواند روشن‌کننده برخی از مهمترین مشکلات کارآفرینی کشاورزی در آموزش دانشگاهی باشد.

در این پژوهش ابتدا با تحلیل متن مصاحبه‌های انجام شده با کارآفرینان رشته کشاورزی، ۲۶ مقوله به‌عنوان موانع کارآفرینی در آموزش دانشگاهی این رشته استخراج گردید. بر اساس نتایج تحلیل محتوا، پرسشنامه‌ای طراحی گردید که درجه اهمیت هریک از این موانع را از دیدگاه کارآفرینان بر مبنای طیف لیکرت سنجید. اطلاعات به‌دست آمده از پرسشنامه‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS و آزمون تحلیل عاملی آنالیز شد، ۲۶ گویه در ۵ عامل بار شدند و ۶۹/۲۲۱ درصد از کل واریانس تبیین گردید.

اولین عامل تحت عنوان موانع انگیزشی و نگرشی نامیده شد که ۱۷/۱۱۰ درصد از واریانس کل را تبیین نمود. در مجموع ۴ گویه در این عامل قرار گرفت که عبارتند از مدرک‌گرایی و توجه کمتر به یادگیری مهارت‌های عملی، علاقه کم دانشجویان به رشته و دروس کشاورزی، نگرش نامناسب به مشاغل کشاورزی و فقدان امنیت شغلی در خوداشتغالی در بخش کشاورزی که به ترتیب ۳۰، ۵۲/۵، ۷۲/۵ و ۸۷/۵ درصد از جامعه آماری به آنها اشاره داشتند. رضوی و همکاران (۱۳۹۱) نیز به نتیجه مشابهی دست یافتند و اظهار داشته‌اند که دانشکده‌های کشاورزی ایران در ایجاد روحیه کارآفرینی در دانشجویان موفق نبوده‌اند و باید تدابیری برای فراهم کردن شرایط تشویق و ترغیب دانشجویان به کارآفرینی و شروع کسب‌وکار صورت گیرد. در راستای این دستاورد پیشنهاد می‌شود دانشکده‌های کشاورزی با برگزاری جلسات و سمینارهایی به معرفی زمینه‌هایی که دانشجویان می‌توانند در

آنها به ایجاد کسب‌وکار بپردازند اقدام نماید و با معرفی افرادی که در این زمینه‌ها موفق هستند، آمادگی لازم برای آغاز به کارآفرینی را در دانشجویان ایجاد کند.

موانع ساختاری با واریانس تبیین شده ۱۷/۰۶۶ درصد، به-عنوان دومین عامل شناسایی شد. بر اساس نتایج تحلیل عاملی، ۶ گویه در این عامل بار شد. گویه‌هایی همچون "افزایش تعداد و ظرفیت دانشکده‌های کشاورزی" و "عدم حمایت ویژه دولت از دانش‌آموختگان" توسط کل جامعه آماری به‌عنوان موانع کارآفرینی در رشته کشاورزی مطرح شده‌اند. همچنین ۹۵ درصد از جامعه آماری نسبت به خطرپذیری بالای فعالیت‌های تولیدی، اجماع نظر داشته‌اند. در پژوهش [۹] نیز پاسخگویان بیشترین توافق را در این عامل داشته‌اند. این موضوع بیان‌گر این است که مسیر کارآفرینی و سرمایه‌گذاری به اندازه کافی برای دانشجویان کشاورزی روشن نیست و به همین دلیل دانشجویان، ریسک‌پذیری لازم را برای سرمایه‌گذاری در ایجاد کسب‌وکارهای کارآفرینانه ندارند. حدود ۹۲ درصد نسبت به سنتی بودن بخش کشاورزی و عدم توجه به دانش روز کشاورزی و ۷۲/۵ درصد نیز نسبت به عامل کم توجهی به آموزش مهارت‌های عملی در دانشگاه‌ها توافق داشتند. در نتایج حاصل از تحقیق [۹]، گویه کم‌توجهی به آموزش مهارت‌های عملی به‌عنوان اولویت سوم موانع کارآفرینی در دانشکده‌های کشاورزی ایران معرفی گردیده است که با یافته‌های حیدری‌زاده (۱۳۸۶) نیز مطابقت دارد. بر این اساس پیشنهاد می‌گردد با توجه به طبیعت عمل‌گرایانه و کاربردی دروس کشاورزی، برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران در دانشکده‌های کشاورزی به تدوین برنامه‌هایی بپردازند که در آن ترکیب متعادلی از دروس کشاورزی با جهت‌گیری تئوریک و عملیاتی لحاظ شود تا دانشجویان در محیط دانشکده‌های کشاورزی تجربه اولیه لازم برای آشنایی و شروع کسب‌وکار کارآفرینانه را کسب نمایند.

عامل دیگری که مورد تایید ۹۰ درصد پاسخگویان قرار داشت عدم تطابق محتوای آموزشی با نیازهای بازار کار بود که یکی از مهمترین مشکلات نظام آموزش کشاورزی می‌باشد. [۱۱] نیز بر محتوای آموزشی تاکید داشته و معتقدند محتوای برنامه درسی بیش از سطح متوسط در آموزش کارآفرینی باید مد نظر قرار گیرد و این یافته با نتایج [۳] نیز مطابقت دارد. بی‌گمان با در نظر گرفتن ماهیت فعالیت‌های کشاورزی و اشتغال در این بخش از نظر ارتباط نزدیک با محیط و فعالیت کاربردی، ارایه دروس نظری بدون فراهم

مشاغل کشاورزی، پایین بودن سودآوری کسب و کار جدید در سال‌های اول، بالا بودن بهره وام‌های دریافتی، عدم پوشش بیمه‌ای مناسب و مالیات‌ها و عوارض بالا در حوزه خوداشتغالی را از عوامل مهم برمی‌شمارند. بدیهی است که پشتیبانی مادی برای فعالیت‌های کارآفرینانه یکی از معمولی‌ترین رویکردها برای ارتقای کارآفرینی در سراسر جهان است. [۱] نیز معتقدند این حمایت مادی ممکن است به‌طور خاص برای کارآفرینان فاقد منابع مادی مهم باشد.

در نهایت نیز موانع شخصیتی با تبیین ۹/۲۱۸ درصد از واریانس کل قرار دارد. حدود نیمی از جامعه آماری عدم استقلال‌طلبی و عدم خلاقیت و ایده‌پردازی دانشجویان را از موانع مهم کارآفرینی می‌دانند و کمتر از ۳۰ درصد پاسخگویان نیز به عواملی همچون عدم ریسک‌پذیری، عدم کنترل درونی و عدم توفیق‌طلبی اشاره نمودند. این یافته پژوهشی در راستای نتایج [۱۱] می‌باشد. آنان به این نتیجه رسیدند که از جمله هدف‌هایی که باید در آموزش کارآفرینی به آن توجه کرد تامین و تضمین حس توفیق‌طلبی، ایجاد و ارتقای ظرفیت پرداختن به ایده‌های خلاق و ارتقای ظرفیت پذیرش پیروزی و شکست است، چرا که عدم وجود چنین ویژگی‌های شخصیتی، از موانع مهم در این امر به‌شمار می‌روند. بر اساس نتایج به‌دست آمده پیشنهاد می‌شود که محتوا و روش‌های آموزشی در دانشکده‌های کشاورزی با اصول کارآفرینانه تنظیم و تدریس گردد، به افراد و خصوصیات فردی و شخصیتی آنان توجه لازم مبذول گردد و دانشکده‌های کشاورزی تلاش کنند تا روحیه کارآفرینی را در دانشجویان ایجاد نمایند، قوانین و مقررات حمایتی از دانشجویان کارآفرین در دستور کار دانشکده قرار گیرد، تسهیلات مورد نیاز اعم از مدیریتی، مالی، مشاوره‌ای، حمایتی، قانونی و ... تا حد امکان در دانشکده فراهم شود.

کردن شرط‌های ضروری برای کاربردی کردن آنها، اثربخشی مناسبی نخواهد داشت. محققان دیگر نیز از جمله [۹ و ۳ و ۸] نیز در مطالعات خود، ارایه شدن دروس به‌صورت نظری و عدم هماهنگی با نیاز بازار کار را از جمله موانع توسعه کارآفرینی معرفی کرده‌اند. این یافته با نتایج مطالعات [۱۸ و ۲۱] مطابقت دارد. لذا، به سیاست‌گذاران آموزشی در این مراکز توصیه می‌گردد نسبت به اصلاح سیاست‌های تدوین دروس دانشگاهی در این مراکز اقدام گردد تا با ارایه بیشتر دروس عملی و منطبق با شرایط واقعی بیرون از دانشگاه، گامی اساسی در جهت آشنایی دانشجویان با چگونگی کاربرد آموخته‌های نظری در میدان عمل و تجربه اولیه لازم برای آشنایی و شروع کسب‌وکار کارآفرینانه در عرصه کشاورزی برداشته شود. به بیان دیگر، طبیعت دروس کشاورزی به گونه‌ای است که کاملاً می‌بایست در صحنه عمل و در بطن جامعه کشاورزی آموزش داده شوند تا دانشجویان درکی عمیق و دقیق از مفاهیم داشته باشند و در مواقع لزوم بتوانند به گونه عملی حل مسئله کنند. موانع آموزشی با تبیین ۱۴/۳۶۲ درصد از واریانس کل، در جایگاه سوم قرار گرفت. عدم توجه به روش‌های مبتنی بر خلاقیت و حل مسئله مورد تایید ۹۵ درصد از پاسخگویان قرار داشت و در نتیجه مهم‌ترین گویه در این عامل است که منطبق بر نتایج یو و چان (۲۰۰۷) نیز بود. روش‌های آموزش سنتی و عدم ارتباط دانشکده‌های کشاورزی با بخش اجرایی کشاورزی توسط ۹۲/۵ درصد و گویه‌های کمبود امکانات و تجهیزات برای کسب تجارب عملی و استفاده کم از تکنولوژی‌های آموزشی پیشرفته نیز توسط ۷۲/۵ درصد مورد توجه قرار گرفتند. [۱] نیز با این یافته پژوهشی موافقت و بیان داشته‌اند که آموزش کارآفرینی سیاستی است که به‌طور مستقیم بر کمیت و کیفیت عرضه کارآفرین در یک جامعه اثر می‌گذارد. یکی دیگر از موانع آموزش کارآفرینی از دیدگاه پاسخگویان، موانع اقتصادی و محیطی با واریانس تبیین شده ۱۱/۴۶۵ درصد بود. به اعتقاد کارآفرینان، علاوه بر خانواده و نظام آموزشی که نقش مهمی در توسعه فرهنگ کارآفرینی در جامعه دارند، بسترها و سیاست‌های اقتصادی کشور و شرایط محیطی نیز نقش بسیار مهمی در توسعه کارآفرینی در جامعه دارند. گویه‌های بار شده در این عامل همگی توسط درصد بالایی از جامعه آماری تایید شده بود. بیش از ۶۰ درصد از پاسخگویان بر عواملی همچون نبود سرمایه اولیه، درآمد پایین

۷- منابع

۱. احسانی‌فر، تهمینه، رستمی، فرحناز، نادری، نادر و رضایی، بیژن (۱۳۹۵). موانع و راهکارهای توسعه کارآفرینی در بخش کشاورزی، نشریه کارآفرینی در کشاورزی، ۳(۲)، صص ۱۵-۱.
۲. احمدی، فریدون، شافعی، رضا و مفاخری‌نیا، فرانک (۱۳۹۱). بررسی تاثیر عوامل فردی و محیطی بر رفتار کارآفرینانه دانشجویان دانشگاه کردستان. توسعه کارآفرینی، ۴(۱۵)، ۱۶۳-۱۴۵.
۳. امیری، علی‌نقی (۱۳۸۶). نگرش‌های کارآفرینانه دانشجویان و موانع آن، فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، ۴۹، صص ۴۵-۶۷.
۴. امینی، علیرضا و حسینی‌ماچک، شیما (۱۳۹۶). شناسایی ویژگی‌های هوش کارآفرینانه زنان کارآفرین: مطالعه‌ای کیفی با استفاده از تحلیل محتوای قرارداری، توسعه کارآفرینی، دوره ۱۰، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۶، صص ۳۵۹-۳۷۴.
۵. انصاری، محمد و فکور، بهمن (۱۳۹۳). موانع محیطی گرایش دانشجویان و دانش‌آموختگان به کارآفرینی، پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، ۲۰(۲)، صص ۱۴۱-۱۱۷.
۶. حیدری، احمد (۱۳۸۲). کارآفرینی موسسات آموزش عالی و دانشگاه‌ها. نشریه سیمای اقتصادی، ۲۰۳ و ۲۰۴، صص ۱۸۲.
۷. حیدری‌زاده، مجید (۱۳۸۲). وضعیت اشتغال اعضاء سازمان نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی استان کرمان در راستای بازنگری برنامه‌ریزی آموزشی. فصلنامه نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی، ۲، صص ۳۷-۴۵.
۸. رحمانیان کوشکی، مهدی، چیدری، محمد، عباسی، عنایت (۱۳۹۵). تحلیل موانع فراروی آموزش‌های کارآفرینی در مراکز آموزش علمی کاربردی کشاورزی. فصلنامه علمی-پژوهشی رهیافتی نو در مدیریت آموزشی، سال هفتم، شماره ۲، تابستان ۹۵، پیاپی ۲۶، صص ۱۱۱-۱۳۲.
۹. رضوی، مصطفی، فلاح حقیقی، نگین، رضوانفر، احمد و کلانتری، خلیل (۱۳۹۱). تحلیل موانع کارآفرینی در دانشکده‌های کشاورزی ایران (از دیدگاه دانشجویان)، مدیریت دولتی، ۴(۱۰)، صص ۷۸-۵۹.
۱۰. سرائی، سودابه، افراخته، حسن، ریاحی، وحید و جلالیان، حمید (۱۳۹۵). مدل‌سازی مدیریت پایدار دفاتر ICT روستایی با استفاده از هوش تجاری، فرایند مدیریت و توسعه، دوره ۲۹، زمستان ۹۵، شماره ۴، پیاپی ۹۸، صص ۱۴۳-۱۱۵.
۱۱. شریف، مصطفی، جمشیدیان، عبدالرسول، رحیمی، حمید و نادری، ناهید (۱۳۹۰). تحلیل وضعیت آموزش کارآفرینی در آموزش عالی ایران. توسعه کارآفرینی، سال سوم، شماره یازدهم، بهار ۱۳۹۰، صص ۱۰۶-۸۷.
۱۲. شریف‌زاده، فتاح، رضوی، مصطفی، زاهدی، شمس‌السادات و نجاری، رضا (۱۳۸۸). طراحی و تبیین الگوی عوامل موثر بر کارآفرینی دانشگاهی (مطالعه موردی: دانشگاه پیام نور). توسعه کارآفرینی، ۲(۶)، صص ۱۱-۳۸.
۱۳. شعبانعلی فمی، حسین، آقاپور، شهلا، علم‌بیگی، امیر (۱۳۸۹). شناسایی موانع و مشکلات شکل‌گیری یادگیری شغل‌محور در بین دانشجویان رشته‌های کشاورزی دانشگاه تهران، مجله تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران، شماره ۲، صص ۲۲۹-۲۱۹.
۱۴. شهبازی، اسماعیل، علی بیگی، امیرحسین (۱۳۸۵). واکاوی شایستگی‌های دانش‌آموختگان کشاورزی برای ورود به بازارهای کار در کشاورزی. علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران، ۲(۱)، صص ۲۴-۱۵.
۱۵. مرکز آمار ایران (۱۳۹۵). نتایج طرح آمارگیری از ویژگی‌های اشتغال و بیکاری (۱۳۷۶-۱۳۸۳) و طرح آمارگیری نیروی کار (۱۳۸۴-۱۳۹۴).
۱۶. موحدی، رضا، اکبری، رویا، یعقوبی فرانی، احمد (۱۳۸۹). راهکارهای بهبود وضعیت اشتغال دانش‌آموختگان رشته‌های کشاورزی (مطالعه موردی دانشگاه بوعلی سینا همدان)، مجله پژوهش‌های ترویج و آموزش کشاورزی، ۳(۴)، صص ۹۸-۸۵.
۱۷. موسوی، محمد (۱۳۹۲). بررسی موانع توسعه کارآفرینی، مطالعه موردی: دانشگاه پیام نور خراسان رضوی. نشریه علوم انسانی دانشگاه پیام نور مشهد، ۴، صص ۴۵-۳۵.
۱۸. میرزاحمدی، محمدحسن، امیری، مهدی و پورطهماسب، سیاوش (۱۳۸۷). بررسی موانع توسعه

22. Decter, M., D. Bennett and M. Leseure. (2007). University to business technology transfer_ UK and USA comparisons, 1: 55-145.
23. Katz, J.A. (2003). The chronology and intellectual trajectory of American entrepreneurship education 1876-1999. *Journal of Business Venturing*, 18: 283-300.
24. Sookhtanlo, M., A. Rezvanfar and S.M. Hashemi. (2009). Psychological Capabilities Affecting Agricultural Students Entrepreneurship Level: A Comparative Study. *Research Journal of Agriculture and Biological Sciences*, 5: 175-184.
25. Yu, M.C. Chan, S.(2007). Entrepreneurship Education in Malay. [sia\(Www. MMu.edu\)](http://www.MMu.edu)
- کارآفرینی در دانشگاه شاهد از نظر اعضاء هیئت علمی این دانشگاه. *فصلنامه آموزش عالی*، ۱(۴)، ص ۵۰-۳۳.
۱۹. وکیلی، یوسف، الوانی، مهدی و محمدی، قنبر (۱۳۹۳). تبیین نقش عوامل محیطی در توسعه کارآفرینی در بخش عمومی. *فصلنامه توسعه کارآفرینی*، ۷(۲)، ص ۱۹۱-۲۱۰.
۲۰. یزدان‌پناه، مسعود و زبیدی، طاهره (۱۳۹۶). تاثیر ویژگی‌های کارآفرینی بر نیت کارآفرینانه در دانشگاه رامین خوزستان. *فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی*، ۲۳(۲)، ص ۱۳۱-۱۱۵.
۲۱. یعقوبی، جعفر، نجفلو، پریسا و حق‌وردی، الهه (۱۳۹۵). بررسی ابعاد مختلف خوداشتغالی و موانع آن در میان دانشجویان دختر دانشکده کشاورزی (مطالعه موردی: دانشگاه زنجان). *زن در توسعه و سیاست*، ۱۴(۳)، ص ۳۶۰-۳۴۳.